
Лідія Прокопович

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ПРОСТІР» У ПОЕЗІЇ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Життя кожного письменника відбувається в певній часопросторовій площині. Її узагальнені і естетизовані виміри втілені в художньому слові автора, у його індивідуальній мовній картині світу. Епіцентр Маланюкової індивідуальної картини світу — Україна. У контекстах цю поетичну універсалію часто вербалізують номінації земля, поле, степ, які традиційно є компонентами лексико-семантичного поля «простір».

Художнє бачення української землі, степу у поезії Є. Маланюка «накладається на історичні сюжети античності» (Т. Салига). Поет послідовно називає Україну Елладою, однак означає цей античний онім етномаркованими епітетами степова, скитська тощо: *О моя Степова Елладо, ти й тепер антично ясна!* (Цит. за виданням: Маланюк Є. Поезії. — К., 1992. — С. 578); *Куди ж поділа, Степова Елладо,/ Варязьку сталь і візантійську мідь?!* (С. 140); *Коли ж, коли знайдеш державну бронзу,/ Проклятий край, Елладо Степова?!* (С. 142); *I виросте з міцного дуба Рим,/ З міцного лона скитської Еллади!* (С. 167). Наведені ілюстрації засвідчують контрастне сприймання й оцінювання образу України-Еллади — від інтимно-ліричного, високого (*моя Еллада, Еллада антично-ясна*) до інвективного (*проклятий край*). Цей світоглядно-оцінний парадокс Я. Неврлий пов’язує з патріотизмом і геніальністю поета: «Любити і ненавидіти Батьківщину дано геніям. Так немилосердно картати Україну міг лиш той, що був готовий за неї віддати своє життя. Той, для кого вона в кров і мускули вросла».

Земля у мовосвіті Є. Маланюка — це багатогранний символ, у якому загальні, універсальні значення набувають української конкретики. Зокрема, таку етномаркованість засвідчує метафоричне ототожнення земля — жінка (мати, прамати, наречена): *Тут жінка безсила — земля розімліла від спраги* (С. 259); *Тут безсилою жінкою, непритомно-прекрасна,/ Розгорнулась опалом голим тілом земля* (С. 311); *О земле! Чорна мати мила!! До Тебе — знову. Знову — ниць* (С. 111); *Так пра-*

матінка вічна розкрила/ Чорноземну укохану плоть (С. 53); *I земля-наречена в молочнім цвіту/ Яблунево-рожевих садів/ Мліс солодко в сонячно-яснім меду* (С. 135).

Номінація земля традиційно естетизується в епітетних та метафоричних контекстах: *I верталися знову до землі золотої/ Санфірово-безмежним шляхом кораблі* (С. 294); *Дзвенів нещадно пожадливий день,/ Цілуючи ненатлім сонцем .. прекрасну, п'яну землю* (С. 271); *У вітах і стеблах — така напруга,/ Так пристрасно їх вітер напина./ Землі нагої, спраглої на плуга,/ Яриться темнолонна глибина* (С. 181); *необмеженим акордом/ Пливе землі барвистий хор* (С. 237); *Буяє на розквітлих вишнях/ Солодке молоко землі* (С. 105); *Земля напнулась готикою росту...* (С. 167); *Так стає древнім лицом земля/ Як створив її перший топограф* (С. 230). Позитивну настроєвість, високе звучання проілюстрованих метафоричних уживань номінації земля підтримують поетоніми *кораблі, сонце, акорд, готика, лик, епітети розквітлий, санфірово-безмежний, темнолонний, древній, дієслова пливе, буяє, цілує тощо.*

Мовообраз землі урізноманітнюють уведені до складу метафор соматизми *тіло, плоть, обличчя, лице, голова, груди, м'язи*. Зазвичай такі структури є багаточленними, їх поетичний зміст, оцінність прочитуються тільки за умови цілісного сприймання усієї метафорично-епітетної синтагми. Пор.: *Списи дощів на смерть протнуть/ Землі старої чорне тіло./ I заблукає сива мутъ/ В полях журлива і безкрила* (С. 107); *Боронить пазурями, зубами/ Землі покраяну плоть* (С. 162); *Я хочу в теплі/ Медом сонця й вином п'яніти,/ Бачить мудре обличчя моєї землі* (С. 50); *I знову — сам. I знову кличу./ I відгуку — нема. Нема./ Землі прачорному обличчю/ Хилиюсь і слухаю: німа* (С. 111); *Де дощ січе сумне лице землі* (С. 571); *Та на груди цієї землі покладає історія/ Із шляхів, племенами протоптаніх, вічний хрест* (С. 165); *Тут вітри не страшні./ Тут земля гудзувата/ Напинається м'язами впертих горбів* (С. 285). Такі антропоморфізовані метафори «відзначаються суб'єктивністю вибору асоціацій, активізацією потенційних можливостей семантичного розвитку слова» (Н. В. Калинюк), динамізують семантику номінації земля як одиниці поетичного словника ХХ ст.

Традицію антропоморфізації образу земля продовжують дієслівні метафори, що відбивають особливості її конкретно-чуттєвого та психологічного сприйняття. Так, урочистого мажорного звучання надають контекстам сполучки іменника земля з діесловами буде, справляє (илюби): *Христос гряде із сніжних піль/ Крижаний храм земля буде* (С. 111); *Ой, вийди в сад, що бджолами бринить,/ Поглянь — земля справляє з сонцем илюби* (С. 175). Високу поетичну тональність цих слововживань підтримують іменники *Христос, храм, сад, сонце*.

Натомість тяжіння до негативної конотації виявляє номінація земля у сполучках із діесловами тремтить, заснула та з метафоричним висловленням пила піт і кров: *Земля, дощами не помита,/ В останнім полум'ї тремтить* (С. 106); *Стара земля — завмерла і не диші/ Лиши де-не-де торішній мертвий колос* (С. 144); *I пила піт і кров земля* (С. 213).

Звуковий образ землі у поезії Є. Маланюка створюють дієслівні характеристики стугонить, дуднить, гуде, об'єднані спільною аудіальною ознакою ‘видавати довгі протяжні низькі звуки’, пор.: *I стугонить моя земля* (С. 133); *Дуднить земля. Нещадно б'ють копита,/ I кінь Мазепи змучено хропить* (С. 168); *Земля гула і кликала буяти,/ Буяти бунтом в жадобі пожежі* (С. 211); *Ждали всі зеленого розмаю,/ Леготу плодючого тепла,/ Ти ж дихнув, смертельно-блій маю,/ I земля снігами загула* (С. 563). Водночас нульовий вияв звукової семантики засвідчують епітетна сполучка німа земля та дієслівна метафора земля німіла: *Німа земля, що цвінтарем заснула* (С. 175); *I зі сходу на захід далеко летіли лелеки,/ I німіла дощами напита осіння земля* (С. 165).

Семантику просторового образу земля конкретизує номінація поле. Епітети до неї — і традиційні, засвоєні з народнописенної мови, і авторські, які ословлюють індивідуальні враження й оцінки Є. Маланюка: *Чорне поле. Глуха рівнина./ Вітер хижо свистить — душогуб* (С. 185); *Навколо лиши вітер та поле../ Те — Чорне: як ніч, як нещастя* (С. 187); *Тільки вітру остання хвиля/ Погасає на диких полях* (С. 238); *Примарою, як неміч, злою/ Неплодне поле затремтить* (С. 349). Образно-естетичну й експресивну модифікацію слів поле, земля здійснюють об'єднані семами ‘небезпека’,

‘страждання’ іменники *нешастя, неміч, проказа, примара*.

Із характеристиками чорне, дике, неплодне семантично й аксіологічно контрастує епітет *веселе*: *А за стіною день і по веселім полю —/ Блакитним вітром даль — під гомоном висот* (С. 151).

Номінація *поле* естетизується також у генітивних метафорах — власне просторових (*далеч піль, пустеля піль*) та антропоморфних (*подих піль*). Пор.: *Теплий день кликав далеччю піль,/ Мріяв обрій в гарячій імлі* (С. 111); *Померлих піль пустельний подих/ Глухого вітру тропарі* (С. 111).

Для уродженця степового краю Є. Маланюка «Україна — це простір, степова неозорість, це краса і сила вільного духом люду» (Т. Салига). Тому умотивованим є ядерний статус номінації *степ* у лексико-семантичному полі «простір», її особливе функціонально-семантичне навантаження в описах України.

Різnotипну оцінність *степу* як реалії національного простору вербалізують епітети:

- колірні — чорний, жовтий, сивий: *А Ти — байдужа і чужса —/ I чорний степ пішла шукати* (С. 119); *Десь жовтий степ, плодюча осінь,/ Дзижчить гарячий синій воздух* (С. 475); *Де губиться шматками сивий степ* (С. 177);
- психологічного сприйняття — дикий, спраглий, неситий, пустинний, дрімучий: *Став на землю варяг./ I загорілась відвага —/ Бористенського плеса обабіч — на дикий степ* (С. 165); *Ти, року Божого цього, господне літо,/ На спраглий степ хрестильну кров скропи* (С. 168); *I карою здригнеться спраглий степ* (С. 366); *З усіх сторін гудів голодних простір,/ Неситий степ стискав валами хвиль* (С. 568); *А степи твої знов — пустинні,/ Хіба тільки нові хрести* (С. 117); *А як же вгадати твоє ім'я,/ Що його десь шепочуть дрімучі дніпровські степи?* (С. 237).

У характерних прикметникових означеннях *оловецький, припонтійський* відображеній історико-культурний зміст реалії *степ*, пор.: *Де хмарами спинилося небо Під ярим полум'ям пожежс,/ Де простір — половецьким степом,/ Де дика далечінь — без меж* (С. 128); *I знову чарівне обличчя/ Закриє*

головецький степ (С. 116); *Мов на бандурі велетенській грає/ Співучим вітром припонтийський степ* (С. 140).

Водночас *степ* у Є. Маланюка — не статичний пасивний об'єкт художнього зображення. Його динамічність, наповненість рухом відбувають дієслівні метафори: *I знову степ пестить мої повіки* (С. 151); *Степ підвівся і втілився в древній хаос* (С. 155); *A степ палає вічним суховієм* (С. 162); *Там, де степ під ралом затиха/ I болячкою пухнуть горби...* (С. 215).

Етнонаціональна практика осмислення *степу* як простору волі розгортається в асоціативний ряд *степ* — воля. Найвиразніше його репрезентує епітетна словосполучка *воля степова*: *В тім спів був і спогад про минуле,/ I давня спрага волі степової,/ I темний гнів нащадка, ї виклик долі./ Й терпка нудьга, і запорізька лють* (С. 413).

Асоціація *степ* — воля умотивовує вживання номінації *степ* у пейзажних описах із мікрообразами *могила*, *козацькі могили*, *скитські баби*: *I на древнім, на скитськім, на кров'ю залитім просторі/ Говорили могили, співали козацькі вітри* (С. 47); *I знову скитські баби і хрести* (С. 140). Крім відзначеної, метафори *говорили могили, співали козацькі вітри* додатково об'єктивують етнонаціональну традицію осмислення *степу* як місця, пов'язаного з багатьма знаковими для української історії подіями.

Уживання номінації *степ* у мовостилі Є. Маланюка пов'язано з осмисленням і показом не лише давніх, а й близьких до автора за часом історичних подій. Зокрема, про це свідчать контексти, в яких образ *степу* репрезентовано в різnotипних структурах через сему ‘війна’, пор.: *Степ тримтів від залишного зойку війни,/ Степ стогнав — голін гулко котився гонами* (С. 154); *Мінилися слова і назви/ I там, де в степ вгризався бій,/ Він плугом гоїв чорні язви і переорював горби* (С. 222); *A степ, гарматами поораний,/ Тримтить від крові і кісток* (С. 234); *Хай замість танку степова тачанка:/ Не жарт, коли у ній крилатий гарп* (С. 267). Мілітаризми бій, війна, гармати, танк, кров, кістки перебувають в одній асоціативно-метафоричній площині з номінацією *степ*, засвідчуючи ускладнення основного її просторового значення семами ‘час’, ‘історія’.

Знаковим для опису національного простору в поезії Є. Маланюка є образ *море*.

Із відзначеною вище індивідуальною закономірністю обра- зотворення у руслі накладання українських реалій на сюжети, образи, символіку античності пов’язане послідовне зіставлення, порівняння моря зі *степом*. Пор.: *Тут дідизна Стрибогова знову росте./ I у співі морців, і в плачі Ярославни/ Однаково звучать вони: море і степ* (С. 295); Двоєдина державо стихій протилежних:/ *Там — смарагдами трав, тут — сапфірами хвиль/ Володієш співзвучно в просторах безмежних,/ I покірливо гнуться — вода і ковиль* (С. 295).

В розглядуваній поезії образ моря майже безепітетний, його текстова презентація спирається на певні асоціативні константи — температурні (*студене*), колірні (*синій*, блакитний, блакитно-сизий, блакить, *малахіт*). Пор.: *А десь дзвенять блакиттю береги,/ Зростаючи в живучому просторі* — С. 291); *Ось широчінь блакитно-сиза,/ Морського вітру рівний спів.../ О моря материнські груди/ Під пружним малахітом хвиль!* (С. 293). У наведених поетичних фрагментах образи — носії семи ‘колір’ (дзвенять блакиттю береги, широчінь блакитно-сиза, *малахіт хвиль*) визначальні для візуально-пейзажних описів *моря*.

Основна модель персоніфікації образу *море* — генітивна метафора: *груди моря грають від снаги* (С. 291); *Над гаванню — блакить і дим,/ Варязький вітер, подих моря* (С. 298).

Знаковими для пейзажно-оцінного зображення моря у поезії Є. Маланюка є предикативні метафори *море спить*, *море хріпит*, *море змориться*: *Море спить і у сні лиши недужно та важко диште./ Низьке небо мовчить над безмежсям поснулих хвиль* (С. 295); *Хворе море хріпит...* (С. 295); *I з’явиться спасенна синь,/ I шухне шал, і море змориться,/ I неозора далечінь/ Свічадом тиші разрозориться...* (С. 300).

Лексико-семантичне поле «простір» у поезії Є. Маланюка доповнюють також номінація *небо* (*небосхил, обрій, овид, видноколо*).

Небесний простір автор сприймає насамперед через колірну ознаку, тому у розглядуваних поетичних контекстах часто спостерігаємо, крім традиційних епітетів-колоративів, також іменники *блакить*, *синь*: *Нитками золота прошита/ Блакить./*

Висока *синь* і золоті жита (С. 305); *Блакитъ* порожня — тільки простір/ Для бомбоносних літаків (С. 467); *А над то-бою нежива блакитъ,/ Воздушних рік невідомі плеса...* (С. 580); Лунко грають простори осінні./ Летить синь, і став дзве-нить, як скло (С. 432); Засяє *синню сіра вись* (С. 477); У *небі* глибиніс древня *синь*,/ Внизу — прозора велетенська тінь,/ Від хмари, що жене південний вітер (С. 175); Ще день високий, ще *трива*/ Зеніт мелодії в *блакиті* (С. 175).

Іменник *небо* та його контекстні синоніми — інтенсивно означувані одиниці у мовостилі поета. Відповідні художні означення — найрізноманітніші, вони репрезентують особливості авторського сприйняття:

- візуальні: *Тремтів золотий обрій* (С. 568); *Зорясте небо у вічність провалило* (С. 70); *Звичайний день. Чому така відрада./ В цім обрій просторім і яснім?* (С. 257); *Гли-боке небо, білі хмари/ Та плюскіт срібної води* (С. 409); *Розгорнутий обрій/ В пломенях полуцня гойдається тремтливо* (С. 239); *Осіння ніч каняєте видноколо,/ Мов чорний контур, в коло обвела...* (С. 580);
- психологічно-оцінні: *Вже закінчили жати жито./ Голо-дні обрій.* Глибінь (С. 203); *Простори обрієм майнуть/ За близький зваблюючий обрій...* (С. 263); *I заходить ніч. I тьма Батисем/ Одягла непевний небосхил* (С. 352).

Негативне сприйняття неба вербалізують епітети чуже, безоке, зимне, байдуже, важке, пусте, порожнє, скріботне, безбожнє: Це нічого, *що небо чуже, і чужса/ Далечінь віє в очі* —/ Дивись (С. 135); *Небо знову безоке і зимне* (С. 178); У *небі байдужім шрапельним намистом/ Простягаються ви-бухи матові* (С. 239); Криваве лено вод, *важке скріботне небо./ Аколо хлібороби міднолиці/ Висока синь і золоті жита* (С. 334); Як віддати ?.../ Це лунке *пусте, порожнє небо,/ Цю безбожну неживу блакитъ* (С. 470); *Безбожнє небо повний ке-лих карі/ Зливало на оселі і поля* (С. 471).

Зафіксовано також розгорнути образні описи неба, ядром яких є мінітексти — генітивні метафори (*На вересень, на день, на даль/ Вже насувається пустеля* —/ Важкого *неба* зимна *стеля/ Та хмар мандрована вода* (С. 348); *I неба оксамит пер-листий/ I голос вулиці дзвінкий* (С. 88); Знов *неба темний окса-*

мит/ Засипали осінні зорі (С. 108); *Вже на єдвабі неба осінь/ Гантує золотом лазур* (С. 90) або ж дієслівні метафори (*Заплющивши повіки хмар,/ Забуло землю небо* знову (С. 93); *Заплющить небо хмари вій* (С. 106); *Небо ллється над вами ласкаве/ І голубить вас леготом хвиль* (С. 409); *Тремтить в розплавах сонця обрій* (С. 371); *За сутінь западає овид* (С. 347).

Конкретно-чуттєве значення наведених метафор увиразнюють епітети та компаративні деталі. Вони свідчать про новаторське уживання поетоніма *небо*, яке автор переосмислює, апелюючи до понять, які формують загальнокультурний і концептуальний зміст цього мовного знака.

Структура лексико-семантичного поля «простір» у мовостилі Є. Маланюка загалом проектується на структуру однійменного угруповання у національній поетичній мові. Діапазон семантико-естетичного розгортання номінацій природного простору (*земля, поле, степ, море, небо*) надзвичайно широкий, він засвідчує і традиційні, і новаторські засоби смысловутворення, виявляє індивідуальні способи розвитку й збагачення словника у художньому зображені національного простору.

Наталія Дащенко

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ЛЮБОВ У ПОЕЗІЇ МАРІЇ МАТІОС

Мова української поезії відображає світогляд українця, закоріненого на емоційно-чуттєвому сприйманні й відтворенні зовнішнього і внутрішнього мікросвіту. Одним із центральних у ньому є поняття *любов*, яке у поетичній творчості М. Матіос індивідуально виражене і відзначене етнокультурною специфікою.

Письменницю літературознавці часто називають етнописькоаналітиком, який звертається у своїй творчості до найпотаємніших сторін буття народу, постійно ставить запитання «Хто ми?», примушує думати і переживати. М. Матіос — автор поетичних збірок «З трави і листя» (1982), «Вогонь живиці» (1986), «Сад нетерпіння» (1994), «Десять дек морозної води»